

RÁDULY JÁNOS

A KIBÉDI SZOLGÁK ÓESZTENDEI BÚCSÚJA

Folklorisztikánkban a néhai szolgaköltészet alaposabb kutatására csak az elmúlt évtizedekben került sor. Ortutay Gyula és Katona Imre: *Magyar népdalok* (1970) című válogatásában már külön fejezet tárgyalja a szolgadalokat, amelyek „... a múltról szólnak ugyan, de gyűjtésüket annak idején meglehetősen elhanyagolták, és csak most tudunk róluk bővebben”.¹

A szolgaköltészetben belül külön figyelmet érdemel a szolgák óesztendei búcsúja, mind a mai napig eléggé hiányos szakirodalommal. Faragó József,² majd Katona Imre³ foglalkozott behatóbban e műfajjal. Legkorábbi székely változata Kriza János gyűjteményében bukkant fel.⁴ Utóbb Kónya Samu közölte egy szép és teljes változatát a háromszéki Dálnokról, azzal a minősítéssel, hogy „... a székely falusi szolgaköltészet egyik értékes emléke”.⁵ Ugyanitt megtudjuk, hogy ez a „szent alá s fel-napi rigmus” nem énekelt szöveg, tehát a szolgaköltészetnek nemcsak dallammal párosult fajtái éltek és élnek a néphagyományban.

A falusi szolga- és cseléd-tartás formáiról legutóbb Kós Károly írt kimerítően.⁶ Mivel a parasztság körében ez az életforma eléggé általános volt, ezúttal nem térek ki aprólékos ismertetésére, csak jelezni kívánom egyik-másik kibédi sajátosságát. A továbbiakban azonban szólaljon meg a legilletékesebb, a 67 éves Sándor Lajos földműves, aki fiatal korában 10 évet szolgált:

Én tizenöt éves koromba mentem szógálni, 1928-ba kezdtem el a szógálatot. A fogadás újévtől újévig vót, ezt szerződésbe is tették, s aláírta a gazda komája, a szomszéd vagy valaki más, ezek vótak a tanúk. Adtak egy esztendőre kétezer lejt, három inget, három gagyát, egy posztónadrágot kabáttál, s egy bokkancsot. Adtak egy kalapot is, posztókalaopot. Ezenkívül semmi egyéb nem járt, csak étel. A fiatalabb szógalegények pénzt nem is kaptak; nekem azért adtak, mert nagyobbacska vótam, s már tudtam kaszálni.

Az étkezés úgy vót, hogy reggel, mielőtt indultunk vóna a mezőre, kaptam egy sorkolat kenyeret s vajegyszer egy pohár pálinkát. Kilenc óra felé hozták a frustukot,⁷ legtöbbször salátalé s túróspuliszka, zödhagymával. Délre aztán szalonna, lekvár, ijesmi került elé, nemigen vótak főtt ételek, feszt⁸ száraz ételeket ettünk. Messze vótak a birtokok, s nehéz vót a járás. Ozsonnyára is vót valami száraz étel, túró, vajegyszer szalonna, hagyma, uborka, ami maradt a délről. A vacsora aztán vót fuszujkaleves, főkhagymáslé, köménymaglé, általában főtt ételek.

Keserű kenyér vót tizenkilenc órát dógozni egy nap. Mert este 11 órakor feküdtünk le, s reggel 4 órakor keltünk. Vót a gazdámnak két ökre, négy tehene s egy csomó juha. A csordapásztor már 5 órakor hajtott a csordát. Addig már meg kellett legyenek fejve a tehenek. Mese nem vót, mert 5 órára már az egész hat darab marha el kellett legyen kúrálva [gondozva, ellátva], 7 órakor már nem vótunk otthon. Vagy kaszálni, vagy kapálni mentünk, vagy akárhova a mezőre. Ha felkeléskor késés vót, már csúfondároskodott a gazda, hogy kinek a pendéjit nyom-

tad meg az éjjel? Egy egész esztendő t kellett dógozni, 365 vagy 366 napot. Vosárnap is dógoztunk, délig feszt vót munka. Kivált cseresnyeszedéskor vagy szilvaszedéskor nem is vót megállás; jöttek a gyergyói emberek, s kézzel kellett leszedni mindent a fáról. Ijenkor nem számított, hogy vasárnap vagy hétköznap, dógozni kellett. Télen, ha csak nem vót nagy hó, minden gazdának vót juha, s egész fél télen jártunk etetni. Sokszor még újévig is jártunk a mezőre. Vót aztán a favágás, egész fél napokat a szóga vágta a fát félkézfürésszel. Délután jött megint az etetés, itatás, utánna egy kosár törökbúzá t kellett fejteni, vagy egy kisebb kosár fuszujkát ki kellett bontani. Ojan idő nem vót, hogy ne legyen munka. Hajtották az embert, még betegnek se lehetett lenni. A hálás nyáron künn a pajtahíján vót, a szénába. Csak télen, ha jött a nagy hideg, akkor engedték meg a benn való hálást.

A szóga szabadulása csak újévkor vót, ez vót a szóga karácsonya. Óesztendő napján már tudtuk, hogy vagy menyünk, vagy maradunk. Aztán újév első napján össze is ültünk szógákul, s ittunk. Elpanaszoltunk egymásnak, hogy hányszor vertek meg, hol vasvillával, hol fakalánnyal. Mindegyik mondta az ő panaszát, hogy az ötvenkét vosárnapból nem sok vosárnapja vót. Így vót biza, ezt nem lehet letagadni.

Az egykori szolga e vallomása után ismerkedjünk meg az óesztendei szolgabúcsúztatónak a Maros megyei Kibéden lejegyzett változataival. A szövegeket 1978 szeptemberében gyűjtöttem. Mindenik változat végén feltüntetem az adatközlő nevét és életkorát.

1

Istenem, Istenem, hozd el szógák karácsonyát,
De meguntam gazdám kóvartéját,
Gazdám kóvartéját, asszonyom konyháját.
Reggel ettem ízes puliszkáját,
Ebédre adta a rántott hagymáját,
Vacsorára vizes tejből főtt kását,
Csak néha láttam meg a disznyó kolbászát.
Köszönöm gazdámnak a szíves jóságát,
Ki megadta bérbe szegődött ruháját:
Gyócsinget, gyócsinget kezdetbe megígért,
Mismásba ötztem, mikor kifizetett.

Még azt is belémondtuk, hogy

Mikor megszegődtünk, mindent megígértél,
Eszendő teltivei keveset fizettél.
(Bereczki Lajos, 57 éves)

2

Aj Istenem, hozd el szógák karácsonyát,
Mer meguntam gazdám kóvartéját,
Három tepertyüvel rántott káposztáját,
Bécsi fontra teszi nyüves szalonnáját,
Vegye ki az Isten a két szeme világát.
(Soós Károly, 82 éves)

3

Ó Istenem, hozd el szógák karácsonyát,
Hogy meguntam gazdám kóvártéját,
Asszonyomnak azt a kétszer főtt savanyó fuszujkáját,
Aj Istenem, fojtsd ki a két szeme világát.
Kolbász, ódaldas, húsleves, töllem távozzál,
Mer velem a nyáron nem barátkoztál.
Köménymaglé, tárkonyos fuszujka, nekem megbocsáss,
Mert a nyáron együtt húztuk az igát.
(Orbán Sz. Lajos, 64 éves)

4

Istenem, Istenem, hozd el szógák karácsonyát,
De meguntam gazdám kóvártéját,
Kétszer főtt fuszujkáját,
Langyos puliszka páráját.
Kedves kasza barátom, megbocsássál,
Ketten húztuk nyáron az igát.
Tej s túró, töllem távol jártai,
Véllem a nyáron nem barátkoztál,
Hideg puliszka mellett kaszáltam.
(Madaras Dávid, 70 éves)

5

Hozd el, Uram Isten, szógák karácsonyát,
Mijen rég meguntam gazdám kóvártéját.
Dióhajjal mérte penészes túróját,
Vegye ki az Isten a két szeme világát.
(Madaras Sándor, 54 éves)

Istenem, Istenem, hozd el szógák karácsonyát,
Mer meguntam asszonyom konyháját,
Asszonyom konyháját,
Két tepertyübe sült rántott káposztáját.
Ha kenyeret vágok, talán nagyocska,
Ha pálinkát ád, azt is panaszolja.
(Dósa G. Károly, 57 éves)

7

Ó, hozd el, Uram, szógák karácsonyát,
Meguntam a gazdám kóvártéját,
Panaszos pálinkáját,
Kétszer főtt fuszujkáját,
Ó, vedd el, Uram, a szeme világát.

Téj, túró, töllem távozzál,
Velem nem társalkodtál.
Vereshagyma, hideg puliszka, megbocsáss,
Mer a nyáron együtt húztuk az igát.
(Simonfi Lajos, 70 éves)

8

Én Istenem, hozd el szógák karácsonyát,
De meguntam gazdám kóvártéját,
Krumpli, fuszujka, veled húztam a kaszát,
Húsleves, csürkehús, velem nem igen barátkoztál.
(Sándor Lajos, 67 éves)

9

Én Istenem, hozd el szógák karácsonyát,
Hogy meguntam gazdám kóvártéját,
Hideg puliszkáját,
Keserű hagymáját.
(Molnus András, 40 éves)

10

Hozd el, Isten, újesztendő szombatját,
Hadd hagyjam itt doktor Höncné szobáját,
Mert engemet úgy tartott, mint egy kutyát,
Hozd el, Isten, újesztendő szombatját.
(László Elekné Domokos Anna, 74 éves)

A tíz változatból kilencnek már az első sorában ott a *szógák karácsonya* kifejezés. Ez az újévre vonatkozik, ugyanis „a szóga szabadulása újévkor vót”; ekkor járt le az egy esztendőre kötött szerződés.

A faluban egyetlen szöveget sem találtam, amelyet valaha énekeltek volna, tehát dallam nélkül, rigmusként éltek a folklórban. Érdeemes néhány adatközlő idevágó észrevételére hivatkoznom (zárójelben a szövegek sorszámával, vagyis az adatközlők nevével): „Ezt csak rigmusolták, ez vót a szógák búcsúja. Sok fogadó gazda fősvény vót, s ezt arról kezdték el” (3); „Ez csak ojan mondás vót, ha valaki ojan hejen dógozott, hogy sovány vót az ellátás, akkor mondták” (4); „Egymás között mondogattuk, az vót a szóga újévi köszöntője, a búcsúja a gazdától” (5); „Szógalegényekül rigmust kezdtek, s úgy mondták el” (6) stb.

Másutt dallammal társult szövegváltozatok is éltek. Faragó József, a szolgálalok nyitottságáról beszélve, már utalt arra, hogy a szolgálalok emlékei gyakran katonadalokkal, illetve keserves-szövegekkel kontaminálódtak,⁹ ezek viszont mindenfelé kizárólag énekeltek műfajok. Eszerint a szolgálalok óesztendei búcsúja mind énekeltek, mind rigmusolt változatokban is élt a nép körében.

Tartalmi vonatkozásban az első változat a legteljesebb; nemcsak a szolga éttrendjére vonatkozó utalásokat tartalmazza, hanem a ruházko-

dással kapcsolatos egy-két megjegyzést is. A gazda, aki *gyócs*, azaz gypot helyett végül is *mis-más*, vagyis kenderrel kevert, gyengébb minőségű, durvább vászonból szabott alsóneműt adott, nem mindenkor teljesítette a szerződésben vállalt kötelezettségét.

Minden szövegváltozat központi témája azonban a szolgák étkezése, Íme, hogyan sorjáznak a sovány ellátásról tanúskodó ételneműek: ízes puliszka, rántott hagyma, vizes tejből főtt kása, rántott káposzta, kétszer főtt fuszulyka, köménymaglé, penészes túró, nyüves szalonna stb. Nem csoda, hogy a szövegekben felbukkanó emberi panasz néhol átközódásba csap át, mintegy átkodal-jelleget adva egyik-másik változatnak.

Külön figyelmet érdemel a 10. szöveg, ugyanis elmondója nő, aki az 1920-as évek elején Kolozsvárt szolgált. „Ezt a rigmust a szobaleány mondogatta, Palló Mariskának hitták. Együtt laktunk a gazdánál, ő szobaleány vót, én főztem. Mikor kettesbe maradtunk, akkor adta elé vajegyszer.” A szöveg magán hordozza a lokalizálás jegyeit, s nemcsak arról tanúskodik, hogy a városra szakadt cselédleányok sorsa hasonlított a falusi férfiszolgákéhoz, hanem arról is, hogy a falusi szolgaköltészet városon szintén meggyökerezett.

A kibédi szolgák óesztendei búcsújának megőrzői és fenntartói elsősorban férfiak: az adatközlők java főleg az egykori szolgák közül került ki. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy ezek a szövegek már csak emlékezetük mélyén élnek, s rákérdezéssel, alapos utánajárással tudtam összegyűjteni őket. A fiatalabb nemzedék, különösen a mai iskolások jóformán nem is hallottak róluk, az egykori szolgavilág letűntével tehát a műfaj maga is feledésnek indult. Összegyűjtésük már csak azért is indokolt, mert „a falusi szolgavilág rohamosan halványuló költői dokumentumai”.¹⁰ S mint ilyenek, mindenképpen tanulságul lehetnek a ma emberének.

JEGYZETEK

¹ Ortutay Gyula – Katona Imre: *Magyar népdalok*. Bp. 1970. II. 740.

² Faragó József: „*Mikor a szógának telik esztendeje...*” A mérai szolgák újévi éneke. Utunk XIII (1956). 52. sz. 1. és *Kelementelki szolgadalok*. Igaz Szó VII (1959). 12. sz. 985–994. Újabb bibliográfiai összefoglalás Jagamas János – Faragó József: *Romániai magyar népdalok*. Bukarest 1974. 362 : 4. sz.

³ Katona Imre: *A mezőgazdasági munkásság dalai*. A népi líra újkori alakulása mezőgazdasági munkásságunk körében = Katona Imre – Maróthy János – Szatmári Antal szerk.: *A parasztdaltól a munkásdalig*. Bp. 1968. 21–93.

⁴ Kriza János: *Vadrózsák*. Székely népköltési gyűjtemény. Kolozsvár 1863. 64 : 142. sz. Új kiadása Faragó József gondozásában. Bukarest 1975. 91 : 142. sz.

⁵ Konsza Samu: *Háromszéki magyar népköltészet*. Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. Marosvásárhely 1957. 446 : 682. sz.

⁶ Kós Károly: *Kalákák és egyéb munkaformák a régi Bodonkúton = Népelet és néphagyomány*. Tíz tanulmány. Bukarest 1972. 81–96. Közvetlenül székelyföldi vonatkozásban legutóbb Molnár István: *Szolgák és szolgáltók bére a Nyáradmentén a XIX. század elején = ND 1978*. 159–175.

⁷ *Frustuk*: reggeli, vö. n. *Frühstück*: ua.

⁸ *Feszt*: állandóan, folyton-folyvást, mindig. Vö. n. *fest*: kemény, erős, állandó.

⁹ Faragó, *Kelementelki szolgadalok*, 988–994.

¹⁰ Faragó, i.m. 994.